

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

Κύριος Ερευνητής, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας,
Ακαδημία Αθηνών

**ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΕΥΚΩΜΑΤΑ. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ**

Μνήμες από την παλιά Τερπνή. Φωτογραφικό Λεύκωμα, Θεσσαλονίκη:
Σύλλογος Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης, 1998, σσ. 211.

Η φωτογραφία ως τεκμήριο της ζωής αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες αντικείμενο μεγάλου ενδιαφέροντος της επιστημονικής κοινότητας. Το ενδιαφέρον στην αρχή εστιάστηκε στο περιεχόμενο της, τις πληροφορίες που μπορούσε κανείς να συλλέξει από το εκάστοτε απεικονιζόμενο θέμα. Στην κατεύθυνση αυτή η φωτογραφία αντιμετωπίστηκε ως μια πηγή (ιστορική, λαογραφική κ.λπ.) από την οποία μπορούσε κανείς να αντλήσει πληροφορίες ανάλογα τα ενδιαφέροντά του¹. Στη συνέχεια, όμως, η προσέγγιση της φωτογραφίας έγινε πιο σύνθετη. Η φωτογραφία από θεραπαινίδα της επιστήμης άρχισε να αποκτά αυτόνομο ρόλο διαμορφώνοντας ένα ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο στις πολιτισμικές σπουδές που ζητά τη δική του ανάλυση. Στις κατοπινές μελέτες βρίσκουμε τη φωτογραφία να συσχετίζεται, μέσα από μια πολιτισμική ανάλυση, με τις νοητικές αναπαραστάσεις των ανθρώπων και να αντιμετωπίζεται πλέον ως ένα ενεργό συγκροτησιακό στοιχείο της ταυτότητας.

Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, ως προς την σημασία της εικόνας, το ενδιαφέρον της λαογραφίας στράφηκε στη χρήση των εικόνων/φωτογραφιών από τις τοπικές κοινωνίες. Εξετάζεται ο τρόπος που η φωτογραφία χρησιμοποιείται και συνακόλουθα η λειτουργία που αυτή επιτελεί μέσα στην κοινωνία. Εξετάζονται επίσης ο φωτογράφος ως δημιουργός της εικόνας, το καθράρισμα

¹ Peter Burke, *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, μτφρ. Αντρέας Π. Ανδρέου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003. Γεώργ. Ν. Αικατερινίδης, «Εικονογραφία Σερραϊκής Λαογραφίας», *Σερραϊκά Χρονικά*, τόμ. 14 (2002), σ. 193-234.

που επιλέγει, η θέση του φακού και η οπτική του γωνία, οι προτιμήσεις ως προς τη θεματολογία των εικόνων, δίνεται επίσης σημασία στη σκηνοθεσία της φωτογραφίας, στις πόξες των φωτογραφιζομένων κ.λπ. Όλα τα παραπάνω μελετώνται από πολιτισμική άποψη. Η φωτογραφία αντιμετωπίζεται πλέον όχι μόνο ως τεκμήριο του παρελθόντος, αλλά και ως μια πολιτισμικά κωδικοποιημένη εικόνα που περιμένει να την αποκωδικοποιήσουμε².

Μια ενδιαφέρουσα χρήση της φωτογραφίας από την τοπική κοινωνία είναι τα διάφορα φωτογραφικά λευκώματα που εκδίδονται από τους πολιτιστικούς συλλόγους, δήμους κ.λπ. Η ειδοποιός διαφορά αυτών των λευκωμάτων από τα άλλα είναι ότι ο φωτογράφος των εικόνων που συμπεριλαμβάνονται σε αυτά δεν απέχει πολύ από τα κοινωνικά στρώματα που φωτογραφίζει, αν ίσως δεν είναι μέλος τους. Αυτό τα καθιστά ένα προνομιακό πεδίο μελέτης για τους λαογράφους στην προοπτική μιας «από τα μέσα» έρευνας του συστήματος αντιλήψεων της κοινότητας³.

Ο Σύλλογος Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο ενός διαρκούς ενδιαφέροντος που χαρακτηρίζει γενικά τους συλλόγους αποδήμων για τον τόπο καταγωγής τους, την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά του, ανέλαβε την έκδοση του συγκεκριμένου φωτογραφικού λευκώματος. Όπως σημειώνεται στον Πρόλογο, σκοπό του εγχειρήματος αποτελεί «η διάσωση και καταγραφή μέσω του φωτογραφικού φακού εικόνων από την Τερπνή του χθες. [...] Εικόνων που η δημοσίευσή τους θα λειτουργήσει τόσο σα νοσταλγική υπενθύμιση όσο και ως πηγή πληροφόρησης και επαφής με τα περασμένα.» Νομίζω πως τα λόγια αυτά μας επιβεβαιώνουν τον πιο πάνω αναφερόμενο και διαπιστωμένο από πολλές μελέτες ενεργητικό ρόλο της φωτογραφίας στην συγκρότηση της ταυτότητας. Η παλιά φωτογραφία φαίνεται να αντιπροσωπεύει μέσα στο λεύκωμα το ίδιο το παρελθόν της κοινότητας. Αποτυπώνοντας περασμένες όψεις του χωριού, συμβάλλει με τον τρόπο της στη συγκρότηση της ταυτότητας των μελών του συλλόγου και ευρύτερα της κοινότητας.

Το βιβλίο παρόλο που είναι ένα φωτογραφικό λεύκωμα, διαθέ-

2 Ρολάν Μπαρτ, *Ο φωτεινός θάλαμος. Δοκίμιο για τη φωτογραφία*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 1983.

3 Κωνσταντίνα Μπάδα, «Παλιά φωτογραφία: Μια πρόταση 'ανάγνωσής' της», *Δωδώνη*, 21:1 (1995), σ. 201-227.

τει δομή διαρθρωμένη με τη λογική ενός ιστορικού και λαογραφικού μελετήματος. Θα μπορούσαμε έτσι να πούμε πως το λεύκωμα λειτουργεί ως μελέτη που αφηγείται με εικόνες. Το χαρακτηριστικό αυτό καθιστά το λεύκωμα και ένα ιδιαίζων λαϊκό ανάγνωσμα, μια εκλαϊκευμένη ιστορική και λαογραφική μελέτη.

Το βιβλίο είναι χωρισμένο κατά θεματικές ενότητες στις οποίες βρίσκονται ομαδοποιημένες αντίστοιχες φωτογραφίες. Εισαγωγικά σε κάθε ενότητα υπάρχει ένα συνοπτικό πληροφοριακό κείμενο που λειτουργεί ως ερμηνευτικό πλαίσιο των εικόνων που παρατίθενται στη συνέχεια. Άξιες προσοχής, από λαογραφικής άποψης, είναι και οι λεξάντες των φωτογραφιών που παρουσιάζονται, όχι μόνο ως προς τις πληροφορίες που δίνουν για τις φωτογραφίες, αλλά και ως προς τον ιδιαίτερο σχολιασμό τους, κάποτε στο τοπικό ιδίωμα.

Στην αρχή του βιβλίου πριν από την ανάπτυξη της ύλης του υπάρχει μια συνοπτική ιστορία της Τερπνής, με τη μορφή και το ύφος των επίσημων ιστορικών αναδρομών που συναντάμε στα ιστορικά εγχειρίδια.

Το Κυρίως Μέρος ξεκινά με την ενότητα «Το χωριό μας», στην οποία παρουσιάζονται κατά κύριο λόγο τα δημόσια έργα που έγιναν στο δημόσιο χώρο του χωριού, δείχνοντας τον εκσυγχρονισμό του. Στη δεύτερη ενότητα, με υποενότητες «Προσωπογραφία» και «Ενδυμασία», παρατίθενται παλαιές φωτογραφίες δημοσίων προσωπικοτήτων του χωριού, συλλογικές φωτογραφίες κατοίκων με αφορμή δημόσιες εκδηλώσεις, αλλά και οικογενειακές φωτογραφίες με ανάλογες ενδυμασίες. Κάθε μία από αυτές μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εξειδικευμένης πολιτισμικής μελέτης. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην παρουσίαση φωτογραφιών από το βιβλίο ταυτοτήτων της Κοινότητας. Πρόκειται για ένα μικρό σύνολο φωτογραφιών που μας θυμίζει την θαυμαστή πινακοθήκη φυσιογνωμιών του περίφημου Γερμανού φωτογράφου August Zander (1876–1964), ο οποίος προσπάθησε να καταγράψει τη φυσιογνωμία της Γερμανίας φωτογραφίζοντας πορträίτα ανθρώπων από όλα τα κοινωνικά της στρώματα (Menschen des 20 Jahrhunderts: Άνθρωποι του 20ού αιώνα).

Στην ενότητα «Η κοινωνική ζωή», παρουσιάζονται φωτογραφίες από διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις και έθιμα του χωριού. Οι εκδηλώσεις που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της κοινότητας,

κάτι που τεκμαίρεται από το ίδιο το γεγονός της φωτογράφισης τους, είναι ο γάμος με τις διάφορες φάσεις του, η Αποκριά, η Πασχαλιά, η Πρωτομαγιά, οι εκδρομές. Εικόνες χαράς αποκλειστικά, μια επιλογή που ζητά την πολιτισμική της ανάλυση και ερμηνεία.

Η επόμενη ενότητα που είναι μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και πιο αντιπροσωπευτική, ίσως, της πραγματικότητας που βίωναν οι κάτοικοι του χωριού έχει τίτλο «Καθημερινή ζωή». Σε αυτήν παρουσιάζονται φωτογραφίες από την καθημερινότητα που βίωναν οι άνθρωποι του χωριού: όργωμα, μεσημεριανό στο χωράφι, η εργασία στο καπνοχώραφο, η περιποίηση του καπνόφυτου, το παραδοσιακό αλώνισμα, η κατοπινή αλωνιστική μηχανή («πατόζα»), οι «διακοπές» των χωριανών σε σκηνές («τσαντήρια») στην παραλία της Ασπροβάλας, τα πρώτα ποδήλατα στο χωριό. Εντυπωσιάζουν οι ευφάνταστες πόζες των φωτογραφιζομένων που από μόνες τους ανοίγουν πεδία πολιτισμικής ανάλυσης και προκαλούν τον αναγνώστη να έρθει σε επικοινωνία μαζί τους και να τις σχολιάσει.

Στις φωτογραφίες που παρουσιάζονται κάτω από τον τίτλο «Θρησκευτική ζωή» συναντάμε εικόνες προσώπων της εκκλησίας, ιερείς, ψάλτες, εκκλησιαστικές επιτροπές κ.λπ. από διάφορες θρησκευτικές γιορτές, αλλά και φωτογραφίες των ναών και των παρεκκλησιών του χωριού.

Μια ξεχωριστή κατηγορία με ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η «Εκπαίδευση». Παρουσιάζονται φωτογραφίες από τα σχολικά κτίρια στην κοινότητα, καθώς και φωτογραφίες από τη σχολική ζωή (γιορτές, γυμναστικές επιδείξεις, παρελάσεις) και γενικότερα από την παιδική ηλικία στην κοινότητα. Φαντάζομαι πως αυτές θα τραβήξουν και την προσοχή των περισσότερων, ιδίως των μεγαλύτερων σε ηλικία, καθώς εκεί ίσως μπορούν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους σε παιδική ηλικία ή τους φίλους και συγγενείς τους.

Στην προτελευταία κατηγορία, «Αθλητισμός», βρίσκονται φωτογραφίες από διάφορες αθλητικές εκδηλώσεις. Κυριαρχούν οι σχετικές με το ποδόσφαιρο: οι διάφορες ομάδες των αθλητικών συλλόγων του χωριού (όλες με δικές τους «φανέλες», στην τυπική πόζα παρουσίασης των ποδοσφαιρικών ομάδων). Δίπλα σε αυτές συγκαταλέγονται και φωτογραφίες αθλητών από πιο παραδοσιακά αθλήματα, όπως είναι οι παλαιστές με την τυπική τους ενδυμασία (*κουσπέτια*), αλλά ακόμη και τρεις κάτοικοι του χωριού που

σύμφωνα με την τοπική παράδοση συμμετείχαν στους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες στην Αθήνα (1896).

Κάποτε η φυσική κοινότητα συρρικνώνεται, οι κάτοικοι μεταναστεύουν στα αστικά κέντρα και τότε εκεί ανασυγκροτείται η κοινότητα σε συμβολικό επίπεδο. Αυτή την καινούργια φάση της κοινότητας περιγράφουν οι φωτογραφίες της τελευταίας ενότητας με τίτλο «Ιστορία του συλλόγου». Κυριαρχούν φωτογραφίες από τις δράσεις του συλλόγου, χοροεσπερίδες, κοπή βασιλόπιτας, το χορευτικό τμήμα του συλλόγου, αιμοδοσία για τις ανάγκες της κοινότητας, εκδρομές.

Η έκδοση είναι σχετικά παλιά. Σε μια δεύτερη έκδοση του λευκώματος η χρησιμοποίηση των καινούργιων τεχνικών μέσων θα μπορέσει να βοηθήσει στην ευκρινέστερη αποτύπωση των εικόνων. Επίσης η πληρέστερη τεκμηρίωση των εικόνων (χρόνος, τόπος, γεγονός κ.λπ.) θα βοηθούσε ως ένα βαθμό στην ορθότερη ερμηνεία τους.

Το παρόν κείμενο επαναφέρει το λεύκωμα για μια νέα ανάγνωσή του, υπό το φως των καινούργιων εξελίξεων στις πολιτισμικές σπουδές. Αυτή η νέα ματιά στις φωτογραφίες είναι απόρροια της κατίσχυσης της εικόνας στη σύγχρονη ζωή και των νέων θεωρητικών προσεγγίσεων και μεθοδολογικών εργαλείων που προέκυψαν από την ανάγκη μελέτης του φαινομένου. Αυτό, μάλιστα, πιστοποιείται και από την εμφάνιση νέων σχετικών εννοιών στη θεωρία, όπως π.χ. οπτικός πολιτισμός, αλλά και νέων υποκλάδων των επιστημών του πολιτισμού, όπως οπτική ανθρωπολογία, οπτική λαογραφία κ.λπ.

Οι παλιές φωτογραφίες μπορούν τώρα πια να μελετηθούν και να αναλυθούν με πολλούς τρόπους. Νομίζω όμως πως εκείνο που αξίζει να δούμε είναι αυτό που βρίσκεται πίσω από τα εικονιζόμενα πρόσωπα, ένα παρελθόν που έχει χαθεί, όψεις του οποίου μας προσφέρονται για να επικοινωνήσουμε μαζί του.